

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید مدنی آذربایجان
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

شیوهی گفتمان سازی قرآن و سنت در ارتباط با تکریم شخصیت زنان

استاد راهنما:

دکتر رقیه صادقی نیری

استاد مشاور:

دکتر صمد عبداللهی عابد

پژوهشگر:

فاطمه سادات میری اقدام

مهر ۱۳۹۶

تبریز / ایران

چکیده

دین اسلام در شرایطی ظهور کرد که مصادف بود با واقعیت‌های تلخ بسیاری در زندگی و اندیشه بشری که زیرپا گذاشتن حرمت، کرامت و ارزش‌های وجودی زن، بارزترین آن‌ها بود. ناگزیر این حوزه باید جزء مهم‌ترین محورهای اقدامات قرآن کریم و پیامبر اسلام قرار می‌گرفت. قرآن کریم و اقدامات پیامبر اکرم (ص) در راستا و به موازات قرآن، نشان از احیای کرامت زن و ایجاد اندیشه‌های جدید در باور مردم نسبت به شخصیت زنان، دارد.

موفقیت در جایگزینی گفتمان جدید نسبت به دیدگاه رایج، کار ساده‌ای نبوده و نشان از حرکتی برنامه‌ریزی شده و مستمر دارد؛ حرکتی که قرآن کریم و سنت پیامبر (ص) آن را به انجام رساندند. بی‌شک بررسی تاریخی اقدامات قرآن کریم و سنت پیامبر در این راستا می‌توانست ما را به الگویی جامع برای حرکت‌های بعدی و گفتمان‌سازی‌های جدید در حوزه‌های دیگر، رهنمون سازد.

بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد در ارتباط با موضوع زنان، قرآن کریم و سنت پیامبر گام به گام و به فراخور شرایط موجود، پیش رفته و با طی مراحل پنج‌گانه‌ای به این مهم دست یافته‌اند. این مراحل شامل موارد زیر است: ۱- مرحله تشخیص و مسئله شناسی موضوع که یکی از اساسی‌ترین بخش‌ها برای حل هر مشکلی است، ۲- مرحله تبیین مسئله که به شرح و تفصیل موضوع و دغدغه سازی آن در ذهن مخاطبان می‌پردازد، ۳- مرحله تبلیغ گفتمان جدید که بعد از تبیین و روشن‌گری در رابطه با گفتمان رایج و برشمردن ضعف‌های آن به تبلیغ گفتمان جدید که گفتمان تکریم شخصیت زنان است، می‌پردازد و از عناصر بسیاری اعم از تحریک احساسات که در باورپذیری و جذب مخاطبان تاثیر دارد، علاوه بر اقناع منطقی، استفاده می‌کند، ۴- مرحله تثبیت گفتمان جدید که به تحکیم جایگاه اندیشه جدید در ذهن و باور مردم می‌پردازد و یکی از عناصر اصلی آن تکرار در بستر زمان است. ۵- مرحله تعمیق و رفتارسازی که به ایجاد قوانینی در راستای احیای حقوق زنان و وارد ساختن گفتمان جدید در رفتار و عمل می‌پردازد.

کلید واژه‌ها: زنان، گفتمان و گفتمان‌سازی، قرآن، سنت

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	مقدمه.....

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۵	۱-۱ کلیات.....
۵	۱-۱-۱ ۱-۱-۱ تعریف و بیان مسئله.....
۷	۱-۱-۱-۱ ۱-۱-۱ اقدامات قرآن کریم.....
۸	الف) مقابله با ظلم رایج نسبت به زنان.....
۹	ب) تاکید مداوم بر خلقت یکسان زن و مرد.....
۹	ج) نفی تاثیر جنسیت در کسب کمالات معنوی.....
۹	۱-۱-۲ ۲-۱-۱ اقدامات پیامبر (ص).....
۹	الف) ارزش‌دهی به حرکتهای اجتماعی زنان.....
۱۱	ب) ارزش‌دهی به حرکتهای سیاسی زنان.....
۱۲	۲-۱-۱ ۲-۱-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۱۲	۳-۱-۱ ۳-۱-۱ اهداف پژوهش.....
۱۲	۴-۱-۱ ۴-۱-۱ سوال‌ها.....
۱۳	۵-۱-۱ ۵-۱-۱ فرضیه‌ها.....
۱۳	۶-۱-۱ ۶-۱-۱ پیشینه بحث.....
۱۴	۷-۱-۱ ۷-۱-۱ نوآوری بحث.....
۱۵	۲-۱ مفاهیم.....
۱۵	۱-۲-۱ ۱-۲-۱ گفتمان و گفتمان‌سازی.....

۱۶..... ۲-۲-۱ جایگاه زنان در دوره پیش از اسلام.

۱۷..... ۱-۲-۲-۱ نگاه مردم جزیره العرب به زن.

۱۸..... ۲-۲-۲-۱ حق حیات و موجودیت.

۱۹..... ۳-۲-۲-۱ انواع ازدواج.

۲۰..... ۱-۳-۲-۲-۱ نکاح مباضعه.

۲۰..... ۲-۳-۲-۲-۱ نکاح شغار.

۲۰..... ۳-۳-۲-۲-۱ نکاح بدل (معاوضه).

۲۱..... ۴-۳-۲-۲-۱ نکاح المقت.

۲۱..... ۴-۲-۲-۱ انواع طلاق.

۲۲..... ۱-۴-۲-۲-۱ طلاق رجعی.

۲۲..... ۲-۴-۲-۲-۱ طلاق خلع.

۲۲..... ۳-۴-۲-۲-۱ طلاق بائن.

۲۳..... ۴-۴-۲-۲-۱ طلاقظهار.

۲۳..... ۵-۲-۲-۱ ارث زنان.

فصل دوم: گام‌های قرآن و سنت در مورد تکریم شخصیت زنان

۲۶..... مقدمه.

- ۱-۲ مراحل گفتمان‌سازی..... ۲۷
- ۱-۱-۲ مرحله اول: تشخیص و مسئله‌شناسی..... ۲۷
- ۲-۱-۲ مرحله دوم: تبیین مسئله..... ۲۹
- ۱-۲-۱-۲ طرح سوالی جدید با بیانی خاص..... ۳۰
- ۲-۲-۱-۲ استفاده از مفاهیم جدید در بیان مطلب..... ۳۱
- ۳-۲-۱-۲ تاکید بر خلقت یکسان زن و مرد..... ۳۳
- ۴-۲-۱-۲ تاکید بر پاداش مساوی عمل زن و مرد..... ۳۵
- ۳-۱-۲ مرحله سوم: تبلیغ گفتمان جدید..... ۳۷
- ۱-۳-۱-۲ تبلیغ در ارتباط با ارزش‌های وجودی زنان توسط الگوسازی..... ۳۸
- الف) مادر و خواهر حضرت موسی (ع)..... ۳۸
- ب) ملکه سبا..... ۴۰
- پ) آسیه، همسر فرعون..... ۴۲
- ت) همسر حضرت ابراهیم (ع)..... ۴۲
- ث) حضرت مریم (س)..... ۴۳
- ۲-۳-۱-۲ معرفی یک زن به عنوان الگوی جامعه بشری توسط قرآن..... ۴۸
- ۳-۳-۱-۲ تکریم و بزرگداشت مقام دختر، همسر و مادر در کلام پیامبر (ص)..... ۴۹

- الف) تکریم جایگاه دختران..... ۴۹
- ب) تکریم جایگاه زنان..... ۵۰
- ج) تکریم جایگاه مادران..... ۵۱
- ۴-۱-۲ مرحله چهارم: تثبیت گفتمان جدید..... ۵۲
- ۱-۴-۱-۲ تکرار روایات در مورد زنان..... ۵۳
- ۲-۴-۱-۲ ارزش‌دهی و جانب‌داری فراتر از حقوق..... ۵۴
- ۳-۴-۱-۲ رفتار پیامبر (ص) با زنان..... ۵۵
- ۱-۳-۴-۱-۲ اعتماد نسبت به زنان و سپردن امانت‌های مسلمانان به یک زن..... ۵۶
- ۲-۳-۴-۱-۲ بیعت با زنان..... ۵۶
- ۳-۳-۴-۱-۲ مشورت با زنان..... ۵۷
- ۴-۳-۴-۱-۲ ممانعت از برگرداندن زنان مهاجر..... ۵۸
- ۵-۳-۴-۱-۲ مشارکت سیاسی زنان و تایید پیامبر(ص) و دادن سهم غنائم..... ۵۹
- ۶-۳-۴-۱-۲ امان دادن و پذیرفتن امان یک زن توسط پیامبر (ص)..... ۶۰
- ۷-۳-۴-۱-۲ رفتار پیامبر (ص) با حضرت زهرا (س)..... ۶۰
- ۸-۳-۴-۱-۲ تحسین و تجلیل‌های پیامبر (ص) نسبت به برخی از زنان..... ۶۲
- ۵-۱-۲ مرحله پنجم: تعمیق و رفتارسازی..... ۶۴

۶۵.....۱-۲-۱-۵ احکام ازدواج

۶۹.....۲-۵-۱-۲ مهریه

۷۰.....۳-۵-۱-۲ تعدد زوجات

۷۱.....۴-۵-۱-۲ احکام طلاق

۸۰.....۵-۵-۱-۲ احکام عده

۸۰.....۱-۲-۵-۵-۱ عده وفات

۸۲.....۲-۵-۵-۱-۲ عده طلاق

۸۲.....۳-۵-۵-۱-۲ عده حمل

۸۲.....۶-۵-۱-۲ احکام حجاب

۸۷.....۷-۵-۱-۲ ارث زنان

۹۴.....نتایج و پیشنهادات

۹۶.....منابع و ماخذ

مقدمه:

در زمان ظهور دین اسلام، شبه جزیره عربستان فاقد نظام حکومتی مقتداری بود و بیشتر بر اساس قواعد و تعصبات قبیله‌ای اداره می‌شد. در تعصبات قبیله‌ای گاهی برخی از مردان نادیده گرفته می‌شدند و در راستای عزت و شرافت قبیله و به دستور بزرگان آن فدا می‌شدند. در چنین شرایطی جایگاه زنان بسیار اسف‌بار بود و زنان بیشتر در خدمت مردان بودند. زنان در دوران جاهلیت از ساده‌ترین حقوق حیاتی بی بهره بودند؛ چه رسد به این که در چنین فضایی سخن از حقوق اجتماعی و اقتصادی و سیاسی آنان به میان آورد. عموم زنان در تعیین سرنوشت و آینده خود نقشی نداشته و به عنوان کالایی در خدمت پدران و شوهران و بعضاً قبیله خود بودند و برای امری مانند ازدواج، نظر و خواست آن‌ها از اهمیت بسیار پایینی برخوردار بود. آنان در این دوران از ارث و استقلال مالی بی‌بهره بودند و ظلم‌های بسیاری در نظام خانواده و اجتماع نسبت به آنان صورت می‌گرفت. دین اسلام در چنین فضایی، با قدرت به میدان آمد و تحولاتی عظیم در شیوه زندگی و باور مردم شکل داد.

ابزارهای ساخت اجتماع دو نوع است؛ اولی استفاده از ابزار زور و دیگری گفت‌وگو است. (عضدانلو، ۱۳۸۰ش، ۷۵) دین اسلام مخالف شدید استفاده از زور برای تغییر در برنامه زندگی مردم و دین‌داری است. «لا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ؛ در دین هیچ اجباری نیست...» (بقره/۲۵۶) بنابراین، اسلام شیوه گفت‌وگو را برگزیده و با استفاده از برجسته‌سازی ضعف‌ها و اولویت‌بندی مسائل مهم به تبلیغ گفت‌وگوهای جدید، منطبق با فطرت بشری پرداخت.

همچنان‌که ذکر شد، یکی از مهم‌ترین موضوعات مطرح، جایگاه نامناسب زنان در جامعه و دیدگاه نادرست مردم جاهلی نسبت به این موضوع بود. سیر نزول قرآن کریم از مکی به مدنی و به فراخور آن از اصلاح تا تربیت، به مبارزه با ظلم‌های رایج و احیای حقوق ضایع شده آنان و در یک کلام به تکریم شخصیت زنان پرداخت.

اسلام در ابتدا به شدت در ارتباط با ظلم‌های رایج نسبت به زنان از جمله، زنده به گور کردن آنان موضع گرفت و با آن به مخالفت پرداخت و در مراحل بعدی، به گفت‌وگو سازی در ارتباط با تکریم شخصیت و جایگاه زنان پرداخت.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱- کلیات

۱-۱-۱- تعریف و بیان مساله

«گفتمان» یکی از مقوله‌هایی است که در چند دهه‌ی اخیر، مورد توجه نظریه‌پردازان قرار گرفته و در عرصه‌ی سیاست، جامعه‌شناسی، فلسفه، ادبی، اجتماعی، فرهنگی و روانشناسی اجتماعی کاربرد فراوانی یافته است.

گفتمان، معادلی برای مفهوم *discourse* است و زمان نسبتاً کوتاهی است، که وارد حوزه فرهنگ و زبان ما شده است. ریشه مفهوم *discourse* را می‌توان در فعل یونانی *discurrere*، به معنی حرکت سریع در جهات مختلف، یافت. (عضدانلو، ۱۳۸۰ش، ۱۶)

در ارتباط با مفهوم «گفتمان» نظریات بسیار مختلفی همچون نظریه مشهور فوکو ارائه شده است. به عقیده او «گفتمان‌ها، تشکیل شده از علامات‌اند؛ اما کارکردشان از کاربرد این علامات، برای نشان دادن و برگزیدن اشیاء بیشتر است. همین ویژگی است که آن‌ها را غیر قابل تقلیل به زبان، سخن و گفتار می‌کند.» (همان، ۱۷)

همچنان که اشاره شد، نظریات مختلفی در این حوزه مطرح شده است؛ اما بحث اصلی در این مجال، تعریف صحیح «گفتمان‌سازی» است. اصطلاح «گفتمان‌سازی» هرچند از مفهوم «گفتمان» جدا نیست، اما باید به طور جداگانه به تبیین آن پرداخت، هرچند که نمی‌توان از مراجع علمی انتظار داشت، تعریف واحد و جامعی از آن ارائه دهند؛ زیرا یک مساله اجتماعی متناسب با شرایط عرفی و خاص هر جامعه است.

گفتمان‌سازی، یک اصطلاح جدید است که هرچند جزء مفاهیم دینی به حساب نمی‌آید، اما ریشه‌های بسیار روشن دینی دارد. منظور از گفتمان‌سازی، شیوه‌های تبدیل برنامه به ادبیات تک تک نخبگان و مردم جامعه می‌باشد.

گفتمان‌سازی بدین معناست، که یک مفهوم و یک معرفت در برهه‌ای از زمان، همه‌گیر بشود. گفتمان‌سازی با کارهای پراکنده حاصل نمی‌شود؛ احتیاج به برنامه‌ریزی دارد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۰۹/۲۲)

همین تعاریف نشان می‌دهد که یکی از شاخصه‌های اصلی آن، استمرار در بستر زمان است. در ادبیات قرآنی و دینی هم توجه به این امر بارها دیده شده است. هنگامی که خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَ ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» (ابراهیم/۵) توجه به گفتمان‌سازی و جریان‌سازی دارد. شاید بهترین تعریف گفتمان‌سازی، این تشبیه مقام معظم رهبری باشد که فرمودند: «گفتمان یک جامعه مثل هواست، همه تنفس می‌کنند؛ چه بدانند و چه ندانند؛ چه بخواهند و چه نخواهند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴)

با توجه به تعاریف بیان شده، گفتمان‌سازی نیاز به مراحل دارد که آن هم مستلزم برنامه‌ریزی است. به طور مثال بعد از مراحل مانند شناخت دقیق جامعه و تشخیص مساله، که شرط اولیه اجرای هر برنامه‌ای است، مراحل ایجاد سوال‌های جدید در ارتباط با موضوع، ایجاد مفاهیم و واژگان جدید، ایجاد ارتباط بین مفاهیم جدید و...

هدف از این پژوهش، بررسی شیوه و مراحل گفتمان‌سازی قرآن و سنت در ارتباط با تکریم شخصیت زنان است.

مساله زنان به عنوان نیمی از افراد جامعه بشری و نقش حساس و تاثیرگذار آنان در خلقت، از مباحث بحث‌برانگیز جامعه امروزی است. با توجه به این حساسیت‌ها، غرب در حال ارائه الگوهای نامناسب با شخصیت و ارزش وجودی زنان، به تمامی جوامع از جمله جوامع اسلامی است. از این رو، پژوهش در روش اسلام در ارتباط با شخصیت‌دهی به زنان و احیای حقوق و کرامت انسانی آن‌ها و ارائه الگوهای اسلامی و بومی، امری بسیار ضروری است. در این میان، آشنایی با شیوه و روش اسلام از بدو امر در برخورد با این موضوع، قابل توجه است.

زنان در جاهلیت عرب از جایگاه انسانی بسیار پایینی برخوردار بوده‌اند؛ به طوری که حتی به عنوان یک کالا، مورد فروش و معاوضه قرار می‌گرفتند، نوع ازدواج‌ها و طلاق‌های رایج در آن دوره، زنده به گور کردن دختران، به ارث رفتن زن پس از فوت شوهر و مواردی از این قبیل، به خوبی گویای جایگاه پایین زنان در بین اعراب جاهلی است.

قرآن کریم و درکنار آن، پیامبر (ص) در مدت زمان نه چندان طولانی توانستند، تحولی عظیم در دیدگاه مردم نسبت به جایگاه زنان ایجاد کرده و شخصیت مستقل و ارزشمند زنان را احیاء کنند. روند این تحول تدریجی و حرکت گام به گام قرآن و سنت می‌تواند به ارائه الگویی اسلامی، که شیوه و مدل گفتمان سازی اسلام در رابطه با تکریم شخصیت زنان است، منجر شود. این شیوه گفتمان‌سازی، امری بسیار کاربردی برای جوامع و حکومت‌های اسلامی امروزی است.

از مهم‌ترین موارد تکریم شخصیت زنان توسط قرآن این است که در آیات قرآن، درکنار تمامی انبیاء و در برپایی نهضت آنان، همواره زنان تاثیرگذاری، حضور داشتند. مادر و خواهر حضرت موسی و همسر فرعون که به عنوان الگوی تمام بشریت در قرآن آمده است، همسر حضرت ایوب و زکریا، حضرت مریم (س) در کنار حضرت عیسی و مواردی از این قبیل به خوبی گویای شخصیت‌دهی والای خداوند به زنان است.

۱-۱-۱- اقدامات قرآن کریم

قرآن و به موازات آن، سنت رسول اکرم (ص)، قیام همه جانبه‌ای در راستای تکریم شخصیت زنان انجام دادند، که به مواردی از آن‌ها در ادامه، اشاره خواهد شد:

الف- مقابله با ظلم رایج نسبت به زنان

یکی از مهم‌ترین اقدامات دین اسلام، مقابله با ظلم‌های رایج بوده؛ به هر نحو و شکلی که وجود داشته است. یکی از منفورترین ظلم‌هایی که در حق زنان اتفاق می‌افتاده، گرفتن حق حیات و موجودیت آنان بوده است. قرآن کریم از همان ابتدای نزول نسبت به این موضوع حساسیت نشان داده و به مبارزه با آن پرداخته است.

از ابتدائی‌ترین آیات نازل شده، آیه «وَ إِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ» (تکویر/۸) می‌باشد، که مربوط به دخترانی است، که بی گناه زنده به گور می‌شدند و این یکی از اساسی‌ترین ظلم‌های رایج نسبت به زنان در زمان جاهلیت بود. سوره تکویر، هفتمین سوره از نظر ترتیب نزول است (رک: نکونام، ۱۳۸۰ش، ۳۰۳)، که به این موضوع پرداخته و این خود نشان از قیام جدی قرآن، در مقابله با سنت‌های رایج و غلط در باب جایگاه زنان است. در برهه‌ای که اسلام به تازگی دارد جان می‌گیرد و مشکلات بسیاری در مکه در برابر رسالت پیامبر و دین جدید اسلام وجود دارد؛ اما قرآن کریم، قاطعانه در چندین سوره به مقابله با این ظلم رایج نسبت به زنان پرداخته است.

نکته قابل توجه دیگر در این مورد، این است که قرآن مجید، به قدری این مساله را زشت و منفور شمرده و با آن برخورد قاطع کرده است که حتی رسیدگی به این موضوع را مقدم بر مساله نشر نامه‌های اعمال در قیامت و دادخواهی در مسائل دیگر می‌شمرد و این نهایت اهتمام اسلام به خون انسان‌ها و مخصوصا انسان‌های بی گناه را بیان کرده و همچنین ارزش و جایگاه جنس زن را از دیدگاه اسلام نشان می‌دهد. (مکارم شیرازی، ۲۶، ۱۷۹)

این آیه به نوعی ایجاد سوال جدید به شیوه خاص است؛ به طوری که برخلاف عرف رایج، خداوند از ظالم سوال نمی‌کند؛ بلکه از مظلوم سوال می‌شود و در آن نکته‌ای نهفته است.

ب- تاکید مداوم بر خلقت یکسان زن و مرد

از اولین اقدامات قرآن، تاکید مداوم بر خلقت یکسان زن و مرد و ارزش مساوی عمل زن و مرد است. (ر.ک به: آیاتی از قبیل آیه ۱۸۹ اعراف؛ ۷۰ اسراء؛ ۴۰ غافر؛ ۹۷ نحل؛ ۱۹۵ آل عمران؛ ۱ و ۱۲۴ نساء؛ ۱۳ حجرات؛ و...) در قرآن هر جا که تفکر جاهلی مبنی بر تحقیر زن در کار باشد، نام و مقام زن را باصراحت برده است و بر لفظ «من ذکر او انثی» تاکید شده است.

آیاتی از موارد اشاره شده، جزء آیاتی هستند که در مکه نازل شده‌اند، مانند آیه ۱۸۹ سوره اعراف که از نظر ترتیب نزول سوره ۳۹ قرآن است و آیه ۴۰ سوره غافر. (ر.ک به: نکونام، ۱۳۸۰ش، ۳۰۳) این بدین معنی است، که قیام قرآن در این رابطه، حتی قبل از تشکیل حکومت اسلامی توسط پیامبر در مدینه، آغاز شده است.

ج- نفی تاثیر جنسیت در کسب کمالات معنوی

از اقدامات بعدی، نفی تاثیر جنسیت در کسب کمالات معنوی و حقیقی انسانی است. (آیه ۳۵ و ۳۶ احزاب؛ ۷۱ و ۷۲ توبه؛ ۱۲ حدید؛ ۵ فتح)

۱-۱-۲- اقدامات پیامبر (ص)

در امتداد آیات قرآن، پیامبر (ص) هم اقدامات گسترده و مداومی را برای شخصیت‌دهی به زنان آغاز کرده بود که به نمونه‌های از آن اشاره می‌شود:

الف- ارزش‌دهی به حرکت‌های اجتماعی زنان

هجرت، یکی از مهم‌ترین حرکت‌های اجتماعی در مسیر دینداری است. «وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَ سَعَةً وَ مَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ يَدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ

وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً؛ و هر که در راه خدا هجرت کند، در زمین اقامتگاه‌های فراوان و گشایشها خواهد یافت؛ و هر کس [به قصد] مهاجرت در راه خدا و پیامبر او، از خانه‌اش به درآید، سپس مرگش دررسد، پاداش او قطعاً بر خداست، و خدا آمرزنده مهربان است.» (نساء/ ۱۰۰)

حضور زنان در دو هجرت مهم صدر اسلام، یکی از این اقدامات است. هجرت به حبشه و هجرت به مدینه. یک حرکت مهم در ارتباط با هجرت زنان توسط پیامبر (ص) صورت گرفت که تایید و اهمیت آن را نشان می‌دهد.

طبق صلح حدیبیه قرار بود، تمام افرادی که از مکه به مدینه هجرت می‌کنند، برگردانده شوند؛ اما پیامبر (ص) فقط مردان را برگرداندند و با برگرداندن زنان مخالفت کردند. (ابن خلدون، ۱۴۰۸ق، ۲، ۴۴۹) آیات الهی هم مهر تاییدی بر این عمل پیامبر زدند، که آیه ۱۰ و ۱۱ سوره ممتحنه بیانگر آن است که می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْئَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ، وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون زنان با ایمان مهاجر، نزد شما آیند آنان را بیازمایید. خدا به ایمان آنان داناتر است. پس اگر آنان را باایمان تشخیص دادید، دیگر ایشان را به سوی کافران بازنگردانید؛ نه آن زنان بر ایشان حلالند و نه آن [مردان] بر این زنان، حلال. و هر چه خرج [این زنان] کرده‌اند به [شوهران] آنها بدهید، و بر شما گناهی نیست که- در صورتی که مهرشان را به آنان بدهید- با ایشان ازدواج کنید، و به پیوندهای قبلی کافران متمسک نشوید [و پایبند نباشید] و آنچه را شما [برای زنان مرتد و فراری خود که به کفار پناهنده شده‌اند] خرج کرده‌اید، [از کافران] مطالبه کنید، و آنها هم باید آنچه را خرج کرده‌اند [از شما] مطالبه کنند. این حکم خداست [که] میان شما داوری می‌کند، و خدا دانای حکیم است، و در صورتی که [زنی] از همسران شما به سوی کفار رفت [و کفار مهر مورد مطالبه شما را ندادند] و شما غنیمت یافتید؛ پس به کسانی که

همسرانشان رفته‌اند، معادل آنچه خرج کرده‌اند بدهید، و از آن خدایی که به او ایمان دارید بترسید.»
(ممتحنه/۱۱-۱۰)

ب- ارزش‌دهی به حرکتهای سیاسی زنان

در آن دوره که حتی بیعت مردان چندان ارزش و اعتباری نداشت و بیعت رئیس قبیله، حکم بیعت کل افراد قبیله را دارا بود و کسی حق مخالفت نداشت، پیامبر (ص) اصرار داشتند که با تک تک زنان هم بیعت کنند. یک نکته مهم در اینجا وجود دارد و آن، احیاء یکی از حقوق عالی انسانی و توجه به انسانیت و کرامت زن است؛ بدین معنی که شوهر می‌تواند بیعت کند؛ اما زن به خواست خود بیعت نکند و یا بالعکس. در آیه ۱۲ سوره ممتحنه هم به این مورد اشاره شده است که می‌فرماید:

«يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ ای پیامبر، چون زنان باایمان نزد تو آیند که [با این شرط] با تو بیعت کنند که چیزی را با خدا شریک نسازند، و دزدی نکنند، و زنا نکنند، و فرزندان خود را نکشند، و بچه‌های حرامزاده‌ای را که پس انداخته‌اند با بُهتان [و حيله] به شوهر نبندند، و در [کار] نیک از تو نافرمانی نکنند، با آنان بیعت کن و از خدا برای آنان آمرزش بخواه، زیرا خداوند آمرزنده مهربان است.»
(ممتحنه/ ۱۲)

تمامی احکام اسلام، که به صورت مرحله به مرحله توسط قرآن و پیامبر در مورد زنان وضع شده، از قبیل: منع انواع ازدواج‌ها و طلاق‌های ناشایست، ایجاد احکام جدید در مورد ازدواج و طلاق، احکام مرتبط با حجاب و حضور اجتماعی زنان و... همگی در جهت احیاء حقوق انسانی و کرامت بخشی به شخصیت والای زنان است، که از بررسی مجموعه‌ی احکام و آیات قرآن و رفتار پیامبر (ص) به صورت متنی و سیر تاریخی آن، می‌توان یک برنامه و مدل گفتمانی و کاربردی به دست آورد.

۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش:

در خلقت بشری، زنان همواره به عنوان یک عنصر حساس و تاثیرگذار، نقش به‌سزایی داشته‌اند و شیوه‌ی برخورد و ارزش‌گذاری و شخصیت‌دهی به آنان، یکی از مسائل مهمی است که در دوره‌هایی از اهمیت بسیار پایینی برخوردار بوده است. همین امر منجر به تاکید و اهمیت بالای آن در دوره‌های بعدی شده است. مساله زنان در حال حاضر هم یکی از مباحث بحث‌برانگیز جامعه است. به این سبب، نیاز مبرمی به تبیین الگوهای بومی و اسلامی در این حیطه هست.

الگویی اسلامی بر مبنای سیر حرکت قرآن و سنت پیامبر (ص)، در راستای مبارزه با بسیاری از کج‌فهمی‌ها در ارتباط با ارزش و شخصیت زنان و همچنین مبارزه با بسیاری از رفتارهای ناشایست که ناشی از همان نگاه، به جایگاه زنان بوده است.

۱-۱-۳- اهداف پژوهش:

- ۱- آشنایی با حرکت گام به گام قرآن و سنت در ارتباط با تکریم شخصیت زنان
- ۲- آشنایی با سیر تاریخی آیات قرآن و سنت پیامبر (ص) در ارتباط با تکریم شخصیت زنان
- ۳- آشنایی با امکان و چگونگی تبدیل این حرکت‌ها به گفتمان امت اسلامی در آن دوره

۱-۱-۴- سوال‌ها:

- ۱- حرکت گام به گام قرآن و سنت و سیر تاریخی و ترتیب نزول آیات قرآن، برای تغییر دیدگاه مردم نسبت به جایگاه زنان و تکریم شخصیت آنان، چگونه بوده است؟
- ۲- تبدیل حرکت‌های تدریجی و گام‌به‌گام قرآن و سنت در ارتباط با تکریم شخصیت زنان، به گفتمان امت اسلامی، چگونه ممکن است؟